

РЕЦЕНЗІЇ

Павло Бартусяк

СТОЇЦИЗМ ДЕЛЬОЗА.

Jonhson, R. J. (2020). *Deleuze, a Stoic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Згідно з вульгаризованим уявленням, Дельоз є несистемним філософом, автором, який працював у стилі «подолання метафізики». Стереотипізація історико-філософських постатей є напрочуд поширеним феноменом. Фактично кожна історична філософська фігура просякнута стереотипами. Через це, будь-яке серйозне історико-філософське дослідження мусить вдаватися до процедури дестереотипізації. Цієї процедури не оминув і Райан Джонсон, автор рецензованої мною книги. Однак я розпочну не з розгляду дослідницьких підходів Джонсона, а з думок самого Дельоза, бо останніх іноді цілком достатньо для здійснення зазначеної процедури.

Французький дельозознавець Арно Вілані у 1999 році видав книгу «Оса й орхідея. Есе про Жюльє Дельоза» [Villani 1999]. У додатках до книги Вілані розмістив своє інтерв'ю з Дельозом, що відбулося в листопаді 1981 року. Воно називається «Відповіді на серію питань». Одне питання звучало так: «Чи є ви неметафізичним філософом?» [ibid.: 130]. Дельоз відповів: «Ні, я відчуваю себе чистим метафізиком» [ibid.]. Інтуїція не зрадила Вілані. На перший погляд, філософія Дельоза справді виглядає неметафізичною. Сам Дельоз це добре розумів. Гадаю, саме тому він використав фразу «я відчуваю себе», а не, скажімо, «я думаю» чи «я вважаю» тощо. Однак філософія Дельоза живиться передусім ідеями класичних метафізичних систем: Спінози, Ляйбніца, Бергсона. До цього ряду можна справедливо залічити стоїків. І не тільки через те, що їхні ідеї були реактивовані в багатьох творах Дельоза. Вагоме значення для французького філософа мав *modus vivendi* стоїків, те, що Жан-Люк Годар у своєму відомому фільмі називав *vivre sa vie* (жити своїм життям). Висвітлення цього аспекту є, мабуть, найголовнішим завданням, яке ставив перед собою Джонсон. Назва книги це підтверджує.

Інший французький дослідник Дельоза, Жан-Кле Мартен, у 1993 році опублікував книгу «Варіації. Філософія Жюльє Дельоза». На початку автор помістив «Лист-передмову Жюльє Дельоза» [Deleuze 1993], лист, який у червні 1990 року Дельоз надіслав Мартену. Цей лист Дельоз починає зі слів: «Я вірю у філософію як систему» [ibid.: 7]. І далі «Я відчуваю себе вельми класичним філософом» [ibid.].

© П. Бартусяк, 2021

На початку своєї монографії Джонсон реактивує цю Дельозову думку. Він пише, що стоїки, як і Дельоз, надавали великого значення характеристиці філософії як системи. У зв'язку з цим Джонсон цитує французького історика філософії Віктора Гольдшміта, який у творі «Стоїчна система та ідея часу» писав: «Стоїки були першими, хто використав слово σύστημα [systema] в об'єктивному сенсі слова система» [Goldschmidt 1969: 61]. Далі Джонсон наводить згадані нами вище слова Дельоза: «Я вірю у філософію як систему». На думку американського дослідника, оригінальний підхід стоїків до конструювання філософської системи був одним із найвизначальніших чинників, що сформував і живив Дельозів інтерес до цього напрямку [Johnson 2020: 33].

Важливо було розпочати з оприявлення цього, на перший погляд – невидимого, аспекту Дельозової філософії, бо інакше тези *Дельоз-стоїк*, відображені у назві монографії Джонсона, загрожує послаблення, і, зрештою, втрати внутрішнього зв'язку. Дельозові захоплення конструюванням філософських систем і практичне слідування стоїчним етичним принципам є тими кріпленнями, за допомоги яких Джонсон змонтував конструкцію *Дельоз-стоїк*.

Останнім часом у філософському світі інтенсифікується інтерес до стоїцизму, зокрема до його етичної складової. І варто наголосити, що серед відповідних матеріалів є чимало таких, що не належать до вузькоспеціалізованих історико-філософських розвідок. Наприклад, «Путівник до доброго життя: античне мистецтво стоїчної радості» [Irvine 2008], «Мистецтво жити: стоїки про природу і функцію філософії» [Sellars 2013], «Уроки стоїцизму. Чого античні філософи навчають нас про те, як жити» [Sellars 2019], «Як бути стоїком: антична філософія як засіб жити сучасним життям» [Pigliucci 2017], «Посібник для нових стоїків: Як бути успішним у світі, який не під вашим контролем – 52 щотижневих уроки» [Pigliucci, Lopez 2019] «Польовий путівник до щасливого життя: 53 короткі уроки для життя» [Pigliucci 2020] тощо. Цей перелік, звісна річ, міг би бути істотно довшим. Утім, загальна тенденція вже й так вельми очевидна. Це акцент на фразах «як жити» (how to live), «жити сучасним життям» (to live a modern life), «уроки для життя» (lessons for living), «добре життя» (the good life) тощо.

Зосередженість на проблемі як *проживати своє життя* була вагомою і для Дельоза. Цей аспект Дельозової творчості часто залишається в затінку його теоретичних концептуальних побудов. Одним із безперечних здобутків книги Джонсона є органічне поєднання того, що Бергсон називав *увагою до життя* (attention à la vie), тобто практичного сегмента філософії Дельоза, його історико-філософських реактивацій та самостійних теоретичних конструкцій. Залучення *елементу життя* є, без сумніву, кроком уперед порівняно з попереднім текстом Джонсона на цю тему: «На поверхні. Стик Дельоза і стоїцизму» [Johnson 2017]. Цей текст є одним із розділів книги «Сучасні стики з античною метафізикою», що вийшла друком за співредакторства Джонсона і Абрахама Джейкоба Грінстайна [Greenstine, Johnson 2017]. У зазначеному розділі Джонсон досліджує стоїчну онтологію нетілесного та її роль у конструюванні Дельозових філософем. Переважно саме в такому *теоретичному* ключі розгортаються розвідки й інших дослідників теми *Дельоз-стоїки*. Наприклад, стаття «Жиль Дельоз і стоїки» [Beaulieu 2005], книга «Першість подій: Дельозова логіка сенсу» (перший розділ «Стоїки – події та сенс») [Bowden 2011]. Це стосується навіть таких номінально *практичних* досліджень як «Етика події. Дельозів стоїцизм» [Sellars 2006] та «Дельоз і етика» [Jun, Smith 2011]. Книга Джонсона разюче вирізняється на цьому тлі.

У вступі до своєї книги Джонсон починає зі заклику до читачів увявити себе студентами філософської школи пізньої античності. У цій школі вивчають ранній стоїцизм і це є початком курсу. Перше, що пропонує вчитель, це ознайомитися з тим, що передусім філософській системі — зі способом життя (way of life) творців цієї системи. Далі Джонсон окреслює предмет свого дослідження: «У нашій книзі ми запропонуємо систематичний огляд давньогрецького й римського стоїцизму крізь призму його стиків з Жилем Дельозом й іншими французькими філософами ХХ-го століття, але почнемо ми зі *schema isagogicum* [вступна схема]», себто зі *способу життя* самого Дельоза [Johnson 2020: 1]. Цю *вступну схему* Джонсон запозичив у Дельозового студента Андре Бернольда¹. Останній за кілька місяців після смерті Дельоза написав його коротку біографію в доволі незвичний спосіб, *à la* біографії Діогена Лаертського: «Дельоз, філософ, син Діогена й Гіпатії, перебував у Ліоні. Про його життя нічого невідомо. Він дожив до глибокої старості, попри те, що дуже часто хворів. Це є ілюстрацією того, про що одного разу сказав він сам: існують такі життя, в яких труднощі межують із чимось незвичним. Він визначав як активну будь-яку силу, що цілковито вичерпує свою міць, це, за його словами, є протилежністю до закону. Ось так він жив, завжди йшов набагато далі, ніж гадав, що зміг би. Попри те, що він тлумачив Хрисіппа, зовсім не це принесло йому ім'я стоїк, це забезпечила його непохитність.» [Bernold 1995: 8].

На думку Джонсона, такий стиль біографічної оповіді сьогодні забуто. До цього я хотів би додати, що нині філософів доволі часто розглядають так, наче вони є носіями штучного інтелекту, що розв'язували проблеми за строго встановленим алгоритмом. Але вони є насамперед носіями живого інтелекту, якому, як і самому життю, притаманні спонтанність, непередбачуваність, помилки, поразки, трагедії тощо. Власне, цей *життєвий елемент* Джонсон намагається ін'єктувати історико-філософському образу Дельоза. Саме тому для Джонсона з усієї цитати Бернольда найвагомішою є теза «ім'я стоїк Дельозу забезпечила його непохитність». Звідси, пояснює Джонсон, назва книги «Дельоз стоїк».

Свою книгу Джонсон структурував за аналогією з яйцем². Вступ називається «Яйце» (Introduction: The Egg). Перша частина «Фізика», яка складається з трьох розділів: «Жовток А: стоїчна метафізика» (The Yolk A: Stoic Metaphysics); «Жовток Б: нетілесне» (The Yolk B: Incorporeals); «Жовток В: Простір» (The Yolk C: Space). Друга частина «Логіка» складається так само з трьох розділів: «Шкаралупа А: лектá» (The Shell A: λεκτά); «Шкаралупа Б: парадокси» (The Shell B: Paradoxes); «Шкаралупа В: життєва логіка» (The Shell C: Living Logic). Третя частина «Етика» вже традиційно також складається з трьох розділів: «Білок А: час» (The Albumen A: Time), «Білок Б: дія» (The Albumen B: The Act), «Білок В: вічне повернення» (The Albumen C: Eternal Return). Висновок називається: «Розбивання яйця» (Conclusion: Cracking the Egg).

¹ Андре Бернольд (1958 р. н.) – французький письменник. Він був також студентом Жака Дериди й одним із найближчих друзів Самуеля Бекета.

² Більшість представників стоїцизму розділяли філософію на три складові: логіка, фізика, етика. Цю структуру вони порівнювали, наприклад, із садом, де логіка – це тин, який захищає сад, фізика – дерева в саду, а етика – плоди цих дерев. А також – із твариною: логіка – це кістки, фізика – душа, а етика – плоть; із містом: логіка – це мури, фізика – міська інфраструктура, етика – громадяни та закони. Але найвідомішим є порівняння з яйцем. Шкаралупа – це логіка, жовток – фізика, білок – етика.

Чому Джонсон обрав саме аналогію з яйцем? Бо метафора *яйця* відіграє суттєву роль практично в усіх значущих творах Дельоза. Наприклад, у «Різниці та повторенні» Дельоз пише: «увесь світ – яйце» [Deleuze 1968: 279], або «саме яйце є вже місцем перебування перших рухів» [ibid.: 322]. У цьому творі *яйце* для Дельоза є символом диференціації та інтенсивності. Важливу роль ця метафора відіграє в конструюванні концепту *тіло без органів* (corps sans organes). В «Анти-Едипі»: «тіло без органів – це яйце: через нього проходять осі та пороги, широти, довготи, геодезичні лінії, проходять *градієнти*, які маркують становлення і переходи, призначення того, хто там розвивається» [Deleuze, Guattari 1972: 26]. У шостому розділі «Тисячі плато» («Як зробитися тілом без органів?») Дельоз і Гватарі пишуть, що *тіло без органів* зроблене так, що там можуть бути заселеними тільки інтенсивності, лише вони там циркулюють. «... Інтенсивне яйце, яке визначається осями й векторами, градієнтами та порогами, динамічними тенденціями з мутацією енергії, кінематичними рухами з переміщенням груп...» [Deleuze, Guattari, 1980: 190].

У «Логіці сенсу» *яйце* фігурує у зв'язку з поясненням етичної складової стоїцизму. У двадцятій серії твору «Про моральну проблематику у стоїків» Дельоз пише: «У будь-якому разі розміщення моралі [у стоїків] є добре експонованим, між двома полюсами: поверхневою логічною шкаралупою і жовтою фізичною глибиною» (En tout cas la situation de la morale est bien exposée, entre les deux pôles de la coquille logique superficielle et du jaune physique profond) [Deleuze 1969: 167]. Етика-білок затиснена між зовнішньою міцною шкаралупою і внутрішнім в'язким жовтком. У природному звичному стані до неї неможливо дістатися ізольовано, як у природному звичному стані *яйця* неможливо дістатись ізольовано до білка. Якщо обережно відділити частину шкаралупи, то крізь прозорий білок ми побачимо жовток. Саме ілюстрацію цього Джонсон помістив на обкладинці своєї книги. Етика-білок ніби постійно вислизає. З іншого боку, ця ілюстрація вказує на ту міцну пов'язь, яка існує між складовими *яйця*, між частинами філософії стоїків – логікою, фізикою, етикою. У зв'язку з цим можна говорити про етику фізики, етику логіки, фізику етики, фізику логіки, логіку етики або логіку фізики.

Інша причина, через яку Джонсон поділив свою книгу на три частину, є те, що «Логіка сенсу» наповнена трійстими структурами. Це три виміри речення: денотація, маніфестація, сигніфікація; три стадії генези мовлення: первинний порядок (ordre primaire), вторинна організація (organisation secondaire), трійстий розподіл (ordonnance tertiaire); три фази динамічної генези: конекція, кон'юнкція, диз'юнкція; три види мовлення: реальне, ідеальне, езотеричне, тощо.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду частин і розділів книги Джонсона, я хотів би особливо наголосити на тому місці, яке в ній посідає роз'яснення історико-філософського тла Дельозових реактивацій стоїцизму. Наприклад, автор пише, що Дельозів підхід до інтерпретації стоїцизму сформувався переважно під впливом французького історика філософії Еміля Брее (1876–1952). Він був важливим автором не тільки для Дельоза. Наприклад, він був керівником дисертації Мерло-Понті, а його «Історія німецької філософії» [Bréhier 1921] суттєво вплинула на творчість Жоржа Батая. Для Дельоза була значущою його дисертація 1907 року «Теорія нетілесного в античному стоїцизмі» [Bréhier 1928]. Джонсон постійно звертається до цієї книги. Іншим важливим автором для Дельоза в контексті його рецепції стоїцизму був уже згадуваний нами Віктор Гольдшміт (1914–1971), що захистив присвячену діалогам Платона дисертацію (1945) під керівництвом Брее. Він також написав важливі тексти про

Декарта, Русо, Епікура, Аристотеля тощо. У 1953 році він опублікував книгу «Стоїчна система й ідея часу», [Goldschmidt 1969], яка суттєво вплинула на формування концептуального апарату «Логіки сенсу». Особливо це стосується *хроносу* й *еону*, двох видів часу в стоїчній філософії.

Джонсон приділяє також чималу увагу розглядів французької рецепції стоїцизму, яка мала місце після Дельозової «Логіки сенсу». У першій частині «Фізика» Джонсон звертається до творчості Жака Бруншвіга (Jacques Brunschwig, 1929–2010), Гольдшмітового студента Для всіх розділів книги вагомими постатями є Фредерік Ільдефонс (Frédérique Ildefonse, 1964 р. н.), Жан-Батист Гуріна (Jean-Baptiste Gourinat, 1964 р. н.) і Тома Бенатуїль (Thomas Benatouil, 1972 р. н.). Джонсон сподівається, що його книга стане свого роду вступом до їхніх творів. На його думку, повне розкриття теми *Дельоз стоїк* передбачає вивчення того, що передувало Дельозовій рецепції, і того, що відбулося після неї.

Безпосередня експлікація теми *Дельоз стоїк* у Джонсона синхронно проходить через два етапи: 1) перспектива стоїчної філософії, до якої додається Дельозове прочитання; 2) гетеродоксальність Дельозового підходу стосовно інших інтерпретацій стоїцизму. Висвітленням однієї теми через дві паралельні перспективи Джонсон прагне зробити внесок у вивчення, на його думку, недослідженої й відносно ігнорованої традиції філософського матеріалізму (philosophical materialism). Джонсон також називає це *матеріально сфокусованою історією філософії* (materially focused history of philosophy). Цю тему він прагне вписати в контекст інших нещодавніх континентальних прочитань античної філософії, здійснених, наприклад, у його вже згадуваній книзі «Сучасні стики з античною метафізикою» [Greenstine, Johnson 2017], а також у «Стик Дельоза й Лукреція» [Johnson 2016]. Це стосується також трилогії Томаса Нейла про Лукреція (наразі вийшли два томи [Nail 2018; 2020]) й інших досліджень, опублікованих у видавництві Единбурзького університету (наприклад, «Спіноза як епікуреець» [Vardoulakis 2020]).

У цих монографіях, на думку Джонсона, запропоновано нові підходи до трактування античності. Ці підходи відрізняються від щонайменше трьох традиційних прочитань історії філософії. Перше полягає в проголошеному *поверненні до античності*: історія філософії трактується як поступовий занепад і, у підсумку, виникає необхідність *повернутися до джерел*. Друге прочитання надмірно наголошує на *історицизмі*. Думка того чи того філософа сильно прив'язується до історичного контексту, що породжує тенденцію нехтувати потенціалом текстів до генерування ідей за межами зазначеного контексту. Третє прочитання зводить ідеї філософів кожної нової епохи до ідей філософів попередніх часів. Через це залишається в затінку оригінальність нових авторів. Для Джонсона перший варіант, *повернення до джерел*, є занадто ностальгійним і месіанським. Другий, *історицизм*, надто статичним. Третій, *редукціонізм*, більше прояснює, ніж продукує нові концепти та шляхи життя.

На противагу цим підходам, Джонсонова *матеріально сфокусована історія філософії* спрямована на екстрагування концептуального динамізму, який був закладений в античних філософських «породах», однак довгий час залишався нерозвіданим. Для Джонсона Дельоз є «хіміком» чи «геологом», який розвідує «стоїчні родовища» й екстрагує з розвіданого концептуальну сировину.

Тепер час перейти до розгляду ключових моментів трьох частин і дев'яти розділів книги. Я робитиму акцент на концептуальній складовій, позаяк це один з лейтмотивів дослідницького підходу Джонсона.

Частина перша «Фізика».

Розділ перший «Жовток А: стоїчна метафізика»

Стоїчна фізика й метафізика запроваджують філософську *перверсію*, яка починається з конструювання концепту *щось*. У «Логіці сенсу» він фігурує як *aliquid*, латинський відповідник слова *щось*. У стоїцизмі *щось* є первинною онтологічною категорією. Далі Джонсон переходить до експлікації інших важливих стоїчних концептів *тілесне* й *нетілесне*. Тілесному притаманна *екзистенція*, а нетілесному – *субсистенція*. Ця експлікація здійснюється крізь призму Дельозового розрізнення між *інтенсивним* і *екстенсивним*. Екстенсивному притаманна *інтеграція*, інтенсивному – *диференціація*. У підсумку виникають *інтегрувальні екстенсивності* та *диференціювальні інтенсивності*. Ця пара структурує *поверхню* – ключовий концепт як для стоїків, так і для Дельоза. Фізика й метафізика *поверхні* започатковують нову філософську орієнтацію, протилежну досократичній *субверсії*, Платоновій *конверсії* й Аристотелевій *інверсії*. Цю нову орієнтацію Дельоз називає *перверсією*, яка є свого роду *екстраординарним мистецтвом поверхонь*. Це мистецтво не є пасивним спогляданням *поверхні*, воно передбачає *конструювання плану*. Такими планами рясніють чимало творів Дельоза. У «Тисячі плато» знаходимо *план консистенції*, *план організації*, *план естеріорності*, *план експресії*, *план неспівомого* тощо. У «Кіно І. Образ-рух» [Deleuze 1983], *план матерії*, *план руху-образу* тощо. У «Що таке філософія?» [Deleuze, Guattari 1991], *план іманенції*, *план композиції* тощо.

Уже в першому розділі чітко видно як працює дослідницький метод Джонсона. Автор не обмежується констатацією, що концепт *поверхні* Дельоз запозичив у стоїків. Автор детально показує, як він це зробив, які проміжні етапи пройшов процес концептуальної реактивації.

Розділ другий «Жовток Б: нетілесне»

Джонсон розпочинає з аналізу *тілесних причин* і *нетілесних ефектів*. Стоїчна теорія запропонувала вельми оригінальне тлумачення *причиновості*, яке суттєво відрізняється від платонівського й аристотелевського. Стагірит розрізняв чотири види причин. У стоїків лише одна – *щось робить, щось діє*. І вона завжди є активною. *Активні тілесні причини* продукують *ефекти*, що є *нетілесними*. Тіла спричинюють нетілесні ефекти. Яким чином? Ця «магія» неабияк приваблювала Дельоза. У «Логіці сенсу» *нетілесні ефекти* Дельоз метафорично трактує як *тіні*, що грають на *поверхні тіл*. Для прояснення цього «магічного» моменту, Джонсон звертається до події – «скальпель, що розрізає плоть» – приклад, за допомоги якого Секст Емпірик пояснював стоїчну теорію *нетілесного*. Скальпель і плоть належать до *тілесного*, але спричинений ефект – *бути розрізаним* належить уже до сфери *нетілесного*. Дельоз також використовує цей приклад, знайшовши його в Брее. Останній тлумачив його як *два плани буття*. Дельоз же пише, що *нетілесні ефекти* діють тільки на *поверхні*, наче туман у прерії. Коли скальпель розрізає, тілесного не більше, ця *подія* нічого не додає до природи плоті. *Нерозрізана плоть* не замінює *розрізану*. Це та сама плоть, однак з новим атрибутом – *бути розрізаним*. І це не нове буття, це нова *манера бути*.

З того, що є, вилучається щось, чого в цьому є не було. А втім, *вилучене* належить цьому є як атрибут, *подія*, що виникла на *його* *поверхні*. Це один зі способів продукування *нового*. Наприклад, нових концептів.

Розділ третій «Жовток В: Простір»

У цьому розділі Джонсон пропонує гетеродоксальну інтерпретацію *нетілесного*. Усі інтерпретатори стоїцизму (від античності до сьогодення, наголошує автор) сходяться на існуванні чотирьох типів *нетілесного*: порожнечі, місця, *лекта́* і часу. На думку ж Джонсона, існують три види *нетілесного*: простір, *лекта́* і час. Порожнеча і місце є *складками*, що їх містить в собі простір (void and place are folded into space) [Johnson 2020: 79]). Одним з аргументів на користь цієї інтерпретації є те, що світ, згідно зі стоїками, цілковито заповнений, без прогалин, він – *ущільнене яйце* (a stuffed egg).

Джонсон також зазначає, що запропонована ним гетеродоксальність є почасти інспірованою Дельозом. Особливо його захопленням стоїчним мистецтвом конструювання поверхонь. Порожнеча й місце не є двома різними видами *нетілесного*, вони – дві сторони одного концепту: простору, дві сторони однієї *поверхні*.

Частина друга «Логіка».

Розділ перший «Шкаралупа А: *лекта́*»

У другій частині Джонсон переходить від *жовтка* до *шкаралупи*, від фізики до логіки. У *шкаралупі* зонайперше знаходимо одну дивовижну річ – *лекта́*. Це давньогрецьке слово таке ж багатозначне як і, наприклад, *λόγος*. Яким би вдалим не був переклад цих слів, усієї повноти вкладеного у них змісту йому не вичерпати. Заведено залишати ці терміни в оригінальному вигляді. Французькою це слово переважно передають через відповідник *l'exprimable*, *виражальне* (фігурує, наприклад, у Брее, Гольдшміта, Бенатуїля) або через *dits*, *сказане* (Льдефонс). Англійською *expressible* і *said* (*expressed*) відповідно. Джонсон віддає перевагу іншому відповіднику – Дельозовому *sens*.

Цей Дельозів концепт щільно пов'язаний з іншим його концептом – *подією* (*événement*). *Бути розрізаним* є подією, коли її промовляють – це вже *сєнс*. На думку Дельоза, стоїки відкрили *сєнс* разом із *подією*. Сєнс є нетілесною, комплексною, нередуковною сутністю, він виникає на поверхні речей. Дельоз ще називає сєнс *чистою подією*. *Висловлене* про подію говорить про *нетілесне*. Дельоз бачить у винайденні *лекта́* можливість уникнути частки *є* (третя особа однини). Як пише Брее, стоїки заміняють речення *дерево є зеленим* (*l'arbre est vert*) реченням *дерево зеленіє* (*l'arbre verdoie*) [Bréhier 1928: 20]. Цей приклад часто використовує Дельоз у «Логіці сєнсу». Предикат *est vert* стає атрибутом *verdoie*, який говорить не про об'єкт, а про подію. Цей аспект є вельми важливим для Дельоза, особливо в «Анти-Едипі» й «Тисячі плато».

Розділ другий «Шкаралупа Б: парадокси»

Стоїчна логіка залишалася в затінку Аристотелевої понад дві тисячі років. Згідно з американським філософом Бенсоном Мейтсом, її вивів з тіні польський логік Ян Лукасевич. У 1927 році останній зазначив, що стоїки розвинули альтернативну логіку [Mates 1961: 2]. Однак огляд Мейтсом цієї теми у творі «Стоїчна логіка» [ibid.] є, на думку Джонсона, напрочуд формальним. Найцікавішій частині стоїчної логіки – парадоксам – Мейтс присвятив лише дві сторінки. Ідеться насправді про формальну реактуалізацію. Першим, хто її повноцінно не тільки реактуалізував, але й реактивував, був Дельоз. У стоїчній логіці його увагу насамперед привертала парадокси. Вони стали головним «будівельним матеріалом» «Логіки сєнсу». Книга складається з 34-х серій – серій парадоксів. У першій серії Дельоз пише: «Парадокс є насамперед тим, що руйнує добрий глузд [bon sens] як єдиний глузд [sens unique], а вже потім

тим, що руйнує загальнопоширений глудз [sens commun] як установлення фіксованих ідентичностей» [Deleuze 1969: 12]. Це один із прикладів, як зазначає Джонсон, стоїчної *перверсії*. Парадокси *перверсують* добрий і загальнопоширений глудз. Цей процес генерує думку.

Джонсон особливо наголошує на практичному аспекті парадоксів. Стоїчне мистецтво парадоксів учить, як жити *між*, на межі між землею і морем, фатумом і свободою, сенсом і нонсенсом. Парадокси призвичаюють до життя в *непевності*, забезпечують *певність* серед *непевності*. Стоїчна логіка стосується самого життя. Щоби збагнути цю логіку, не достатньо її вивчити, потрібно нею жити, потрібно *стати стоїком*. Цьому аспектові Дельоз присвятив двадцять другу серію «Порцеляна і вулкан». Цю серію Джонсон детально проаналізує в останньому розділі своєї книги.

Розділ третій «Шкаралупа В: життєва логіка»

У цьому розділі Джонсон деталізує й розвиває ідеї попереднього. Дослідник запропонував вельми оригінальний синтез стоїцизму і Дельоза. Полягає він у формулі: *конструювання концептів для життя* (constructing concepts for living). Джонсон дає навіть дефініцію Дельозового стоїцизму: *створювати концепти для життя* (creating concepts for living). За Джонсоном цей процес проходить три фази: 1) *концепти структурують наше життя і думки*; 2) *концепти є тілами*. Концепти є частиною нашої тілесної композиції. Якщо філософія є практикою творення концептів для життя, то вона здійснює пряму інтервенцію в матерію. Творення концептів породжує *нетілесні трансформації* на поверхні світу. Творити концепти не означає відтворювати стан речей, цей процес радше провокує інтервенцію у світ. Концепти нічого не говорять про *тіла*, вони самі є *тілами*. Вони повинні говорити про *події*; 3) концепти повинні створюватись тільки тоді, коли у цьому є потреба.

Значення цих трьох фаз слід прояснити. Для цього звернемося до другого головного персонажу (перший – стоїки) «Логіки сенсу – до Аліси з книг Льюїса Керола. Аліса то *збільшується*, то *зменшується*. Це є *подіями*. Коли хтось каже *це Аліса*, то, за Дельозом, це речення позбавлене сенсу. Але якщо сказати *Аліса збільшується*, тоді таке речення набуває сенсу. І це може бути підставою для створення концепту. Наприклад, *становлення*. Цей концепт говорить насамперед про те, що з Алісою відбувається, про події, що трапляються на її *поверхні*. Це третя фаза. Концепт *становлення* нічого не говорить про *тілесне* – Алісу, він говорить про *нетілесне* – подію *збільшення*. Концепт *становлення* цю подію карбує, здійснює таким чином інтервенцію у світ. Так він перетворюється на *тілесне* у світі, стає реальним фактом цього світу. Це друга фаза. Концепт *становлення* може спонукати когось наситити своє життя *подіями, сенсами*. Це перша фаза.

Частина третя «Етика»

Розділ перший «Білок А: час»

У цьому розділі Джонсон описує два види часу: *хронос* і *еон*. Як було вище зазначено, це розділення Дельоз запозичив з книги Гольдшміта «Стоїчна система й ідея часу». *Хронос* стосується моменту *тепер*, він говорить про те, що відбувається *тут і зараз*, є неподільним. *Еон* – час, який стосується тільки минулого й майбутнього.

Дельоз пише, що в стоїків два види часу необхідно співіснують і водночас взаємно виключаються. Це Джонсон формулює так: вони конвергують у своїй дивергенції та дивергують у своїй конвергенції.

Хронос не віддільний від тіл, які його заповнюють як причини й матерії. Еон заселений ефектами, які, утім, його не заповнюють. Хронос виражає дію тіл і утворення тілесних якостей. Еон – це місце нетілесних подій й атрибутів.

Як Джонсон це прив'язує до етики? Без людей існував би один хронос. Вічне тепер. Ми припиняємо це *тепер* через наші дії. Дія є етичною формою події. У світі без людей існував би тільки постійний потік *подій*. Дія завжди або вже була, або ще буде.

Розділ другий «Блок Б: дія»

У цьому розділі Джонсон зв'язує подію з дією. Він визначає дію як актуалізацію нетілесної події у сфері тілесного. Діяти означає залучати тілесне до події. Дія не зводиться до того стану речей, в якому вона актуалізується. Ключова ідея цього розділу: дія ніколи не є (*the act never is*). Дія *отілеснює* нетілесні ефекти (*it corporealises incorporeal effects*).

Розділ третій. «Блок В: вічне повернення».

Тему *вічного повернення*, тему третьої частини й узагалі тему всієї книги я зрозумію через здійснений Джонсоном у цьому останньому розділі аналіз двадцять другої серії «Логіки сенсу» («Порцеляна й вулкан»). Ця серія присвячена розборі есею американського письменника Френсіса Скота Фітцджеральда «Крах» [Fitzgerald 1945]. У цьому невеликому тексті письменник описує причини свого творчого та життєвого краху. Він висновує: що б він не робив, він робив це вже багато разів раніше. Для Фітцджеральда майбутнє є таким, ніби його детермінує минуле.

Есей починається зі слів «Звичайно, усе життя є процесом руйнації» (*Of course all life is a process of breaking down*) [ibid.: 69]. З цієї цитати починається серія «Порцеляна й вулкан». Дельоза особливо цікавить слово *звичайно*. На його думку, вся творчість Фітцджеральда обертається навколо цього *звичайно*. Значення цього слова детально розбирає Джонсон. Він починає з етимології. *Of course* є скороченням від *of the ordinary course* (згідно зі звичним плином). *Of course* – утвердження *курсу* (плину) *космосу* (*the affirmation of the course of the cosmos*), або того, що стоїки називали *фатумом*.

Фітцджеральд був вельми успішним письменником, він мав усе й навіть більше. Але згодом щось пішло не так. Його алкоголізм посилювався, здатність писати згасала. Життя прямувало до *краху*. До тілесного краху. Цьому *отілесненню* передували *нетілесні* події, що відбувалися з ним протягом життя. Й одного разу Фітцджеральд зрозумів, ці *минулі* нетілесні події детермінують його *тепер*. Його *тепер* здійснило інтервенцію у світ. Стало *тілесним* фактом *космосу*. Крах перестав належати тільки йому, він став *світовим*. *Руйнація*, наприклад, породи у Великому каньйоні й *руйнація* життя є одним і тим самим процесом. Він відбуватиметься постійно. *Вічне повернення* його всякчас актуалізує. Для Фітцджеральда, як і для Дельоза, пише Джонсон, важливим було те, як змиритися з *постійністю цієї актуалізації*, але при цьому не втратити здатність *діяти*.

Курс (плин) життя не чекає на мене, на те, щоб я щось вирішив, він продовжується *ad infinitum*. Однак *зараз, тепер* є часом, тією миттю, коли я можу почати діяти, навіть якщо ця мить була доступна нескінченну кількість разів до того. Це Фітцджеральд називав *стоїцизмом, що сміється* [ibid.: 84].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Beaulieu, A. (2005). Gilles Deleuze et les Stoïciens. In A. Beaulieu, & M. Antonioli (Eds.), *Gilles Deleuze: Héritage Philosophique*. (pp. 45-72). Paris: PUF.
- Bernold, A. (1995). Suidas. *Philosophie*, (47), 8-9.
- Bowden, S. (2011). *The Priority of Events: Deleuze's Logic of Sense*. Edinburgh. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748643592.001.0001>
- Bréhier, E. (1921). *Histoire de la Philosophie Allemande*. Paris: Payot.
- Bréhier, E. (1928). *La Théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme*. Paris: Vrin.
- Deleuze, G. (1968). *Différence et Répétition*. Paris: PUF.
- Deleuze, G. (1969). *Logique du sens*. Paris: Minuit.
- Deleuze, G. (1983). *Cinéma I: L'image-mouvement*. Paris: Minuit.
- Deleuze, G. (1993). Lettres-Préface. In J.-C. Martin, *Variations. La philosophie de Gilles Deleuze* (pp. 7-9). Paris: Payot.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1972). *Capitalisme et schizophrénie 1: L'Anti-Œdipe*. Paris: Minuit.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1980). *Capitalisme et schizophrénie 2: Mille plateau*. Paris: Minuit.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1991). *Qu'est-ce que la philosophie?* Paris: Minuit.
- Fitzgerald, F. S. (1945). *The Crack-Up*. New York: New Directions.
- Goldschmidt, V. (1969). *Le Système stoïcien et l'idée de temps*. Paris: Vrin.
- Greenstine, A. J., & Johnson, R. (Eds.). (2017). *Contemporary Encounters with Ancient Metaphysics*. Edinburgh. Edinburgh University Press. https://doi.org/10.26530/OAPEN_628139
- Irvine, W. (2008). *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474416535.001.0001>
- Johnson, R. (2016). *The Deleuze-Lucretius Encounter*. Edinburgh. Edinburgh University Press.
- Johnson, R. (2017). On the Surface: The Deleuze-Stoicism Encounter. In A. J. Greenstine, & R. Johnson (Eds.), *Contemporary Encounters with Ancient Metaphysics* (pp. 270-288). Edinburgh. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474412094.003.0015>
- Jun, N., & Smith, D. W. (Eds.). (2011). *Deleuze and Ethics*. Edinburgh. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748641178.001.0001>
- Mates, B. (1961). *Stoic Logic*. Berkeley: University of California Press.
- Nail, T. (2018). *Lucretius I: An Ontology of Motion*. Edinburgh. Edinburgh University Press.
- Nail, T. (2020). *Lucretius II: An Ethics of Motion*. Edinburgh. Edinburgh University Press.
- Pigliucci, M. (2017). *How to Be a Stoic: Using Ancient Philosophy to Live a Modern Life*. New York: Basic Books.
- Pigliucci, M. (2020). *A Field Guide to a Happy Life: 53 Brief Lessons for Living*. New York: Basic Books.
- Pigliucci, M., & Lopez, G. (2019). *A Handbook for New Stoics: How to Thrive in a World Out of Your Control. 52 Week-by-Week Lessons*. New York: The Experiment Publishing.
- Sellars, J. (2006). An Ethics of the Event. *Angelaki, Journal of the Theoretical Humanities*, 11(3), 157-171. <https://doi.org/10.1080/09697250601048622>
- Sellars, J. (2013). *The Art of Living: The Stoics on the Nature and Function of Philosophy*. Edinburgh: A & C Black.
- Sellars, J. (2019). *Lessons in Stoicism: What Ancient Philosophers Teach us About How to Live*. London: Penguin Books.
- Vardoulakis, D. (2020). *Spinoza, the Epicurean: Authority and Utility in Materialism*. Edinburgh. Edinburgh University Press.
- Villani, A. (1999). *La guêpe et l'orchidée essai sur Gilles Deleuze*. Paris: Belin.

Одержано / Received 3.02.2021

Pavlo Bartusiak

Deleuze's Stoicism. Jonhson, R. J. (2020). *Deleuze, a Stoic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Review of the book Jonhson, R. J. (2020). *Deleuze, a Stoic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Павло Бартусяк

Стоїцизм Дельоза. Jonhson, R. J. (2020). *Deleuze, a Stoic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Огляд монографії Jonhson, R. J. (2020). *Deleuze, a Stoic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Pavlo Bartusiak, PhD, senior lecturer at the Lviv National Stepan Gzhytsky University of Veterinary Medicine and Biotechnology.

Павло Бартусяк, к. філос. н., старший викладач Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Гжицького.

e-mail: bartusyak@gmail.com
